

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ ФРАНЦІЇ

Стаття присвячена актуальним питанням трактування поняття «толерантність» у сучасній науково-педагогічній думці Франції. Проаналізовані погляди французьких учених щодо визначення поняття «толерантність», проаналізовано еволюцію цього терміну в історичній ретроспективі та окреслено особливості його вживання в сучасній науковій та суспільній думці Франції. Зокрема, було висловлено думку, що хоча даний термін активно використовується як у фаховій педагогічній літературі, так і в нормативних документах державного рівня, дотепер бракує чіткого його визначення.

Ключові слова: Франція, толерантність, інтолерантність, толерабельність, поле толерантності.

Постановка проблеми. Сучасна українська система освіти орієнтована на кращі європейські традиції та цінності, однією з яких є толерантність як основа взаєморозуміння, миру та злагоди. Виховання у дусі толерантності та поваги до іншого є необхідною умовою становлення громадянина нашої держави та запорукою запобігання агресії, міжетнічних, релігійних конфліктів, проявів расизму та ксенофобії.

У країнах Європи, зокрема у Франції, визнають провідну роль освіти у формуванні толерантності як цінності та якості особистості у підростаючого покоління. Прищеплення ідей толерантності є одним із завдань системи освіти та предметом досліджень багатьох французьких науковців. У цьому контексті набуває актуальності розгляд толерантності як науково-педагогічної проблеми у Франції.

Сутність толерантності як науково-педагогічної проблеми та різноманітні аспекти визначення цього поняття розглядали у наукових працях вітчизняні вчені: О. Довгополова, О. Докукіна, О. Грива, К. Журба, І. Залесова, В. Кремень, О. Матієнко, А. Молчанова, Н. Якса та ін.

Сучасні французькі науковці приділяють велику увагу толерантності як науково-педагогічній проблемі. Різні підходи до визначення сутності поняття толерантності, його розвитку у історичній ретроспективі представлені у дослідженнях М. Альте, П. Буше, Ж. Бруне, Ж. Ватерло, Ж. Гійо, К. Детрі, Д. Коллена, К. Лоріоля, П. Тьєрі та ін.

Метою статті є надати загальну характеристику поняттю «толерантність» як категорії сучасної педагогіки Франції.

Результати дослідження. Поняття «толерантність» належить до фундаментальних категорій гуманітарних наук, і перші уявлення про толерантність виникають ще за часів античності як сприйняття, прийняття і розуміння інших вірувань та релігій [4, с. 63]. У багатьох культурах та цивілізаціях поняття «толерантність» є певним чином синонімічним слову «терпимість»: лат. *tolerantia* – терпіння, англ. *tolerance, toleration*, нім. *Toleranz*, фран. *tolérance* тощо. У процесі історичного та культурного розвитку та становлення філософської думки категорія «терпимості», «толерантності» змінювалася. Це легко пояснити тим, що змінювалося саме суспільство, у кожний час у ньому домінували різні ідеї та уявлення. Сьогодні термін «толерантність» активно використовується в сфері політики, психології, філософії, етики, педагогіки, суспільствознавства тощо.

У французькій культурі появу терміну «толерантність» пов'язують з підписанням Нантського едикту (13 квітня 1598 р.), коли протестанти і католики знайшли компроміс між своїми конфесіями. Цій події передувала одна з найкривавіших ночей у світовій історії – Варфоломієва.

Поняття «толерантність» з'являється з новою силою в епоху Відродження, коли воно повноцінно формується, оформлюється у наукову оболонку, набуває філософського та правового значення. Роздуми про природу людини можна знайти у найвідомішому творі французького філософа Мішеля де Монтеня «Досліди»: «Ми зобов'язані бути справедливими у ставленні до інших людей і виявляти милосердя й доброзичливість до всіх інших створінь, гідних цього. Між нами і ними існує певний зв'язок, взаємні

зобов'язання». У цих твердженнях ми можемо бачити засади антропологічного принципу, який є передумовою міжлюдської злагоди і міжлюдської толерантності [2, с. 17].

У XVIII ст. на перший план виходить роль толерантності як чинника суспільного устрою та превенції несправедливості. Це визнання пов'язане переважно із творчістю французьких філософів П'єра Бейля, Дідро, Даламбера, Гольбаха, Руссо та інших. А особливо – з творчістю Вольтера, який оспівував цю ідею у своєму «Трактаті про толерантність», в якому філософ жорстко критикує фанатизм, зокрема, релігійний, як найвищий вияв нетолерантності [12, с. 15]. На думку Вольтера, толерантність як цінність та чеснота містить у собі також складники доброти й лагідності, через що в працях мислителя «толерантність» часто виступає синонімом до слова «поблажливість». Він проголошує толерантність універсальною цінністю і стверджує, що жодний народ і жодна людина не повинні страждати від нетерпимості: «Я кажу вам, що всіх людей треба розглядати як братів. Як це! Брат турок?! Брат китаєць?! Євреї?! Сіамець?! Саме так! Чи ми не діти єдиного Отця, чи ми не творіння єдиного Бога?» [12, с. 17].

Вже після смерті Вольтера Національні установчі збори 26 серпня 1789 р. в Декларації прав людини та громадянина проголосили свободу думки та свободу поглядів, за яку він боровся. Зокрема у статтях 10 та 11 цієї Декларації викладено філософські та правничі засади толерантності в найширшому розумінні цього терміну, незважаючи на те, що самого слова «толерантність» там немає: «Ніхто не може зазнавати утисків через вираження своїх поглядів, навіть релігійних, якщо їх вираження не порушує громадського порядку, встановленого законом» [6].

Вперше у французькій науковій думці поняття «толерантність» було визначено у XIX ст. видатним французьким науковцем Емілем Літре, який у своєму «Словнику французької мови» трактує його як «поблажливість до того, чому ти не можемо або не хочемо перешкоджати», «здатність тих, хто терпляче ставить до думок що протилежать їхнім думкам» [9]. У питаннях релігії теологічна або церковна толерантність була ним окреслена як «поблажливість одних по відношенню до інших стосовно деяких моментів, які не розглядаються як суттєві у релігії» [9]. З точки зору теософії, на думку Літре, толерантність полягає у «прийнятті принципу, який спонукає не переслідувати тих, чії думки у питаннях релігії відрізняються від наших власних» [9].

Українська вчена О. Матієнко, досліджуючи особливості сучасного виховання толерантності у Франції, вважає, що найглибший смисл у поняття «толерантність» вкладають французькі вчені, визначаючи його сьогодні як повагу до волі іншого, його поведінки, способу мислення, політичних і релігійних поглядів. Проаналізувавши різні підходи до визначення поняття «толерантність», вона робить висновок, що більшість французьких науковців розглядають його як соціальну цінність, норму соціального життя, принцип людських взаємовідносин, поведінки, якості особистості [3, с. 7].

Сучасний французький вчений і педагог Ж. Ватерло пропонує поділити поняття толерантності на два види: первісна толерантність (*tolérance originaire*) та сучасна, модерна толерантність (*tolérance moderne*) [13, с. 183-184]. Первісна толерантність визначає поведінку, яка полягає у тому, щоби терпіти або не заважати тому, що за законом не повинно бути (у якості прикладу він наводить так звані «дома терпимості», фр *maison de tolérance*). Така толерантність має в основному негативний відтінок, вона означає терпимість до зла, до недоліків або навіть до правопорушень. Мотиви такої толерантності – застережливість, поблажливість до людських слабкостей. Подібна толерантність – свого роду крайній засіб для уникнення ще більшого зла.

Сучасна толерантність – це згода, в ім'я загально визнаної свободи, з тим, що інші люди думають або діють згідно з принципами, які ми не поділяємо, які розходяться з нашими. У цьому сенсі толерантність є наслідком свободи. Також, на думку вченого, вона є результатом зусилля, яке ми здійснюємо над собою, з метою дати іншому виражати себе і жити за принципами, які ми не поділяємо, які нам здаються невірними і які ми навіть засуджуємо як шкідливі. Але життєздатна, розумна толерантність зумовлює необхідність наявності певних меж: не буває толерантності без рішучої відмови від того, що є недопустимим, вважає вчений. В рамках цих меж виявляти толерантність – це бути здатним не намагатися нав'язувати, за допомогою сили або хитрощів, ті цінності, які ми сповідуємо, іншими словами, це погодитися увійти у режим дискусії, переконання.

Також Ж. Ватерло визначає виховання толерантності одним з основних завдань системи освіти та виховання. «Виховання толерантності у підростаючого покоління, таким чином, полягає одночасно у тому, щоби навчати необхідним межах та у зусиллі, до якого ми вдаємося, щоби надати перевагу дискусії, а не тиску або насильству у всьому різноманітті їх форм. Бути толерантним – це прекрасно, тому що бути по-справжньому толерантним надзвичайно важко. Насильство на службі наших найдорожчих переконань є величезною спокусою, тому виховання толерантності, зусилля, яке ми робимо для подолання насильства, є одним із найбільш шляхетних завдань педагога» [13, с. 190]. Таким чином, Ж. Ватерло робить висновок, що завдання педагога є подвійним: спонукати до створення почуття меж, тобто того, до чого не можна бути толерантними, і у той же час навчати визнавати свободу іншої людини.

К. Дєтрі і К. Лоріоль, досліджуючи еволюцію поняття толерантності у Франції, розглядають сучасне значення її антоніму – інтолерантності. Синонімами інтолерантності вони називають фанатизм, сектантство, непримиренність, вузкість мислення. Саме з негативного сенсу інтолерантності логічним

чином витікає позитивність толерантності, яка підкріплюється її синонімами: розуміння, доброзичливість, милосердя, поблажливість, помірність, ліберальність, неупередженість. У тому, як сьогодні трактується поняття толерантність, є відбиток ідеології Просвітництва, а також наступний досвід демократій, які затверджують визнання різноманітності. У той же час К. Детрі і К. Лоріоль вважають, що ми не маємо говорити про толерантність, коли йдеться про свободу думки, релігії або самовираження, бо останні є правами, а толерантність не є правом. Виявляється, що толерантність сама залежить від своєї протилежності і теж повинна підлягати обмеженням. Так зване поле толерантності не може бути зафіксованим, бо воно завжди підлягає переосмисленню та перегляду, воно залишається об'єктом нашого постійного діалогу з іншими та з самим собою [8, с. 53].

Французький педагог Ж. Гійо зауважує, що сьогодні повага та толерантність часто розглядаються як рівноцінні поняття, однак при цьому не враховується, що повага – це етичний принцип, а толерантність – політичний та соціальний. Повага стосується особистості і є апіорі безумовною. Толерантність не має відношення до особистості, вона пов'язана з (практичною) поведінкою та поведінням. У вихованні є обов'язковим уміти говорити «ні», і це «ні» означає заперечення певного вислову або дії, але не означає відкидання самої особистості [11, с. 42]. При цьому толерантність має свої межі. Це означає, що не можна виявляти толерантність до того, що є нетолерабельним (нестерпним, недопустимим). Також, вчений обстоює думку, що кожна людина має власний «поріг толерантності» та підкреслює певну суб'єктивність толерантності як властивості особистості. «Звичайно, у кожній людині можуть бути неоднакові уявлення про те, що називається нетолерабельним. Але існують певні критерії об'єктивності, як ті що зазначені у Загальній декларації прав людини та у Конституції. Не можна бути толерантним до неповаги до людської гідності, не можна ставитися терпимо, наприклад, до насилля, расизму, сексизму, злочинності, педофільії. Але і у поваги, і у толерантності загальним є те, що і тому, і іншому можна навчитися, і в цьому є місія школи. Тому що егоцентрична інтолерантність дитини, егоїстична, корислива інтолерантність, страх до іншого – це всі ті перешкоди, які має долати вихователь чи вчитель. Толерантність досягається у постійній боротьбі зі спонтанною нетолерантністю упередження та бажань» [11, с. 44]. Ж. Гійо також наголошує на головній ролі педагога та системи виховання у справі прищеплення толерантності підростаючому поколінню. Зокрема він наголошує: «Педагог виховує толерантність, дотримуючись згаданих меж. У цьому питанні найважливішим є шкільне навчання, розвиток самостійності і критичного мислення. Виховання толерантності починається з поступового досягнення авторитетного впливу аргументів. Вчитися аргументувати є підготовчим етапом у навчанні демократичній дискусії» [11, с. 44].

Слово «толерантність» також можна знайти у багатьох нормативних документах галузі освіти сучасної Франції. Зокрема, згідно Статті L952-2 Кодексу про освіту, викладачі-дослідники, викладачі та дослідники вищих навчальних закладів «користуються повною незалежністю та цілковитою свободою самовираження при здійсненні викладацької та дослідницької діяльності за умови дотримання принципів толерантності та об'єктивності згідно з традиціями університету та положеннями цього кодексу» [5]. Стаття R421-93 того ж Кодексу щодо внутрішнього регламенту закладів середньої освіти говорить про те, що «внутрішній регламент визначає, крім іншого, умови, за яких має виконуватися обов'язок толерантності та поваги до іншого щодо його особистості та його переконань» [5]. У переліку прав учнів ліцеїв наголошується, що учні «вільні виражати свою думку у стінах шкільних закладів, у душі толерантності та поваги до інших» [10].

У Постанові Міністерства національної освіти Франції від 12.05.2010 р. про визначення професійних компетенцій, яких повинні набути вчителі, документалісти і головні радники з освіти зазначено, що компетенції, які необхідно придбати в ході педагогічної підготовки, вимагають від педагогів розвитку певних знань, здібностей і професійної поведінки. Зокрема, це знання про те, що «школа відіграє велику роль у вихованні майбутніх громадян. У зв'язку з цим вона покликана прищепити учням навички життя разом, спонукати до толерантності й пошани до іншої людини. Ця виховна місія передбачає, що школа сама є місцем, де жорстокість є неприпустимою. З цієї метою важливо, щоби майбутні вчителі, документалісти і завучі з навчальної роботи володіли базовими знаннями в галузі управління групами і розв'язання конфліктів» [7].

Таким чином, термін «толерантність» дуже широко вживається у сучасних французьких нормативних документах, але у цих документах не визначено саме поняття толерантності. Найбільш вичерпне визначення цього терміну можна знайти у Декларації принципів толерантності, яку було затверджено на конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року, де воно трактується як «поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості» (ст. 1.1), «активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини» (ст. 1.2), те, що «кожен може дотримуватись своїх переконань і визнає таке саме право за іншими. Це означає визнання того, що люди з природи своєї відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим» (ст. 1.4) [1]. У ст. 4 цієї ж Декларації наголошується важливість саме виховання для запобігання проявам нетерпимості, тому «виховання в душі толерантності слід розглядати як невідкладне завдання»,

«слід приділяти особливу увагу питанням підвищення рівня педагогічної підготовки...з метою виховання чуйних і відповідальних громадян, відкритих до сприйняття інших культур, здатних цінувати свободу, поважати людську гідність та індивідуальність, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами» [1].

Висновки. Сучасна педагогічна думка Франції, спираючись на здобутки мислителів та педагогів минулих часів, визначає толерантність як обов'язкову властивість особистості, яка, однак, визначається певною суб'єктивністю щодо меж та проявів, але також є набутою в результаті роботи системи освіти та виховання в цілому та вчителя зокрема. Також, незважаючи на активне використання терміну в різних нормативних документах державного та місцевого рівнів, визначення цього поняття в працях сучасних французьких науковців вирізняються певною суб'єктивністю сприйняття та розмитістю.

References

1. Декларация принципов толерантности, затверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО від 16.11.1995 р. [Електронний ресурс]. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_503 (дата звернення 28.12.2018)
Deklaratsiia pryntsyviv tolerantnosti, zatverdzhena rezolutsiieiu 5.61 Generalnoi konferentsii UNESKO vid 16.11.1995 r. [*The Declaration of Principles of Tolerance, approved by resolution 5.61 of the General Conference of UNESCO of 16.11.1995*]. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_503
2. Залесова І. В. Підготовка майбутніх учителів до формування міжнаціональної толерантності в учнів загальноосвітніх навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського. Вінниця, 2015. 202 с.
Zaliesova, I. V. (2015). Pidhotovka maibutnykh uchyteliv do formuvannya mizhnatsionalnoi tolerantnosti v uchniv zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv [Preparation of future teachers for the formation of interethnic tolerance among students of general educational institutions]. *Candidate's thesis*. Vinnytsia, Ukraine: Vinnytskii derzhavnyi pedahohichnii universytet imeni M. Kotsubynskoho.
3. Матієнко О. С. Виховання толерантності у старшокласників середніх загальноосвітніх ліцеїв Франції : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ : Інститут проблем виховання АПН України, 2006. 17 с.
Matiienko, O. S. (2006). Vychovannia tolerantnosti u starshoklasnykiv serednykh sahalnoosvithikh litseiv Frantsii [Upbringing tolerance in senior pupils of secondary general education lycees in France]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv, Ukraine : Instytut problem vykhovannia APN Ukrainy.
4. Тищенко Ю. А. Генезис феномену толерантности: від філософської категорії до політичного чинника у сфері міжетнічних відносин. *Стратегічні пріоритети*. 2007. №4 (5). С. 62–68.
Tyshchenko, Yu. A. (2007). Henezys fenomenu tolerantnosti: vid filosofskoi katehorii do politychnoho chynnyka u sferi mizhetnichnykh vidnosyn [Genesis of the phenomenon of tolerance: from a philosophical category to a political factor in the field of interethnic relations]. *Stratehichi priorytety – Strategic priorities*, 4(5), 62–68.
5. Code de l'éducation. Retrieved from <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006071191>
6. Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen de 1789. Retrieved from <http://www.textes.justice.gouv.fr/textes-fondamentaux-10086/droits-de-lhomme-et-libertes-fondamentales-10087/declaration-des-droits-de-lhomme-et-du-citoyen-de-1789-10116.html>
7. Définition des compétences à acquérir par les professeurs, documentalistes et conseillers principaux d'éducation pour l'exercice de leur métier . Arrêté du 12.05.2010. Retrieved from <http://www.education.gouv.fr/cid52614/menh1012598a.html>
8. Détrie, C. & Lauriol, C. (2014). L'idéologie des Lumières. Dire la tolerance : UNESCO, pp. 49–53.
9. Dictionnaire de la langue française, par É. Littré. (n.d.). Retrieved from <http://www.littre.org/definition/tol%C3%A9rance>
10. Droits des lycéens. Retrieved from <http://www.education.gouv.fr/vie-lyceenne/cid73111/droits-des-lyceens.html&xtmc=toleacuterance&xtnp=1&xtr=19>
11. Guillot, G. (2009). Autorité, respect et tolérance. *Les Sciences de l'éducation – Pour l'Ère nouvelle*, 3/2009(42), 33–53.
12. Lessay, J. (1992). Un pionnier nommé Voltaire. *Le Courrier de l'UNESCO*, Juin, pp. 14–17.
13. Waterlot, G. (1998). La tolérance et ses limites: un problème pour l'éducateur. *SPIRALE – Revue de recherches en éducation*, 21, pp.183–190.

Lysenko N. H.

Postgraduate student of History
of Pedagogy and Comparative Pedagogy Department,
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

TOLERANCE AS A SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL PROBLEM OF MODERN PEDAGOGY OF FRANCE

In France, the leading role of education in the formation of tolerance as a person's value and quality in the younger generation is recognized. The implantation of ideas of tolerance is one of the tasks of the education system and the subject of research by many French scholars. In this context, consideration of tolerance as a scientific and pedagogical problem in France becomes relevant.

This article is devoted to the actual questions of the interpretation of the concept of "tolerance" in the modern scientific and pedagogical thought of France. The views of the French scientists on the definition of the concept of "tolerance", the evolution of this term in the historical retrospective and the features of the use of the term "tolerance" in the modern scientific and public opinion of France are outlined.

French scholars define tolerance as respect for the will of others, their behavior, way of thinking, political and religious views. They consider it as a social value, the norm of social life, the principle of human relationships, behavior, quality of the individual.

According to French scholars, tolerance predetermines the need for certain limits or "tolerance thresholds." Therefore, the task of the teacher is twofold: to encourage the creation of a sense of boundaries, and at the same time, learn to recognize the freedom of another person. Respect and tolerance are often seen as equivalent concepts, but it must be taken into account that respect is an ethical principle, and tolerance is political and social. But both respect and tolerance are common in that they can be learned, and this is the mission of the school. Scientists note that tolerance logically follows from the negative sense of intolerance.

Thus, the modern pedagogical thought of France, based on the achievements of thinkers and teachers of the past, defines tolerance as a mandatory property of the individual, which, however, is determined by a certain subjectivity regarding the limits and manifestations, but is also acquired through the work of the education system and education in general and teacher in particular. Also, despite the active use of the term in various normative documents at the state and local levels, the definition of this concept in the writings of modern French scholars is characterized by a certain subjectivity of perception and blurriness.

Key words: France, tolerance, intolerance, tolerability, tolerance field.

Одержано редакцією 10.03.2019

Прийнято до публікації 16.03.2019

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор **Я. Е. Левченко**